

ГАЛИЦЬКИЙ ВОЄВОДА ТУДОР ЄЛЬЧИЧ

У статті зроблено спробу відтворити біографію одного з представників галицьких еліт XII ст., воєводи Тудора Єльчи́ча. Підтверджений джерелами період його діяльності охоплює 1159–1180 рр. Можна припустити, що він народився не пізніше першої половини 30-х рр. XII ст. і свою кар'єру розпочав ще за часів правління Володимирка Володаревича. 1159 р. Тудор вже виконував функції воєводи Ярослава Володимирковича, очоливши галицькі війська, відправлені на допомогу чернігівському князеві Святославові Ольговичеві. Становище воєводи він займав принаймі до 1180 р., після чого більше не згадувався на сторінках літописів. Помер після 1180 р. Про його потомків і земельні володіння нічого не відомо.

Ключові слова: Галич, галицькі еліти, воєвода, Тудор Єльчи́ч, Ярослав Володимиркович.

Галичу і Галицькому князівству другої половини XII ст. щодо їхнього відображення на сторінках письмових джерел поталанило значно менше, ніж державі галицько-волинських Романовичів. Особливо це стосується діяльності осіб, котрі становили найближче князівське оточення. Якщо в XIII ст. такі особи регулярно появлялись в *Галицько-Волинському літописі*, то політичні еліти Галича XII ст. приховані від дослідника під загальними назвами «Галичане» або «Галицькии мужи»¹. Втім руські літописці інколи виходили за рамки таких узагальнень і вказували імена представників князівської адміністрації Володимирка Володаревича чи Ярослава Володимирковича. Прикладами цього є: звенигородський воєвода Іван Халдєєвич²; урядник Володимирка і Ярослава, Ізбигнєв

¹ Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). Санкт-Петербург: Типография М. А. Александрова, 1908. Т. 2. Стб. 315–317, 411, 448, 463, 498, 500, 505, 509, 546–549, 577, 660–665.

² Ипатьевская летопись. Стб. 320. Детальніше про нього див.: Нагірний В. Звенигородський воєвода Іван Халдєєвич. Просопографічні замітки // Княжа доба: історія і культура. 2019. Вип. 13. С. 94–98.

Івачевич³; воєводи князя Ярослава Коснятин Сірославич⁴ і Тудор Єльчич. Постаті останнього із вказаних урядовців і присвячено цей нарис.

Тудор згаданий на сторінках *Київського літопису* двічі під особовими назвами «Тудоръ Елчичь»⁵ і «Тоудоромъ съ Гальчичемъ/Гелчичемъ»⁶.

Щодо походження першої з цих назв — особового імені боярина, то ще на початку ХХ ст. Микола Тупиков припустив, що воно могло бути видозміненою формою поширеного на Русі антропоніма «Федоръ»/«Феодоръ»⁷. Пізніше це припущення підтримали мовознавці Тадеуш Скуліна⁸ і Андрій Залізник⁹. За таким підходом, ім'я Тудор мало б походити від імені Федір, яке виводиться від грецького «Θεόδωρος», означає «Божий дар» і проникло в східнослов'янські землі разом з християнством із Візантії¹⁰. Однак нещодавно Олена Мельникова аргументовано показала, що особова назва Тудор має скандинавське походження, виводиться від антропоніма Þjóðarr (похідний від слова

³ Ипатьевская летопись. Стб. 449, 497. Детальніше про нього див.: Nagirnyy V. Ze studiów nad prozopografią elit ruskich w XII wieku: Izbygniew Iwaczewicz // Rocznik Przemyski. 2020. Т. 56: Historia. S. 3–11.

⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 488, 509, 548, 564. Детальніше про нього див.: Нагірний В. Чи галицький воєвода Коснятин Сірославич був причетний до появи назви міста Снятина // Галичина: Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ, 2020. Вип. 33. С. 30–39; Його ж. Коснятин Сірославич і Володислав Кормильчич: кілька міркувань про можливу спорідненість // Фортеця: збірник заповідника «Тустань» / за ред. Р. Миськи. Львів, 2020. Кн. 4. С. 255–263.

⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 507. Див. також: Московский летописный свод конца XV в. // ПСРЛ. Москва ; Ленинград : Изд-во Академии наук СССР, 1949. Т. 25. С. 68; Летопись по Воскресенскому списку // ПСРЛ. Санкт-Петербург : Типография Эдуарда Праца, 1856. Т. 7. С. 72.

⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 615 і прим. 41.

⁷ Тупиков Н. М. Словарь древнерусскихъ личныхъ собственныхъ именъ. Санкт-Петербург : Типография И. Н. Скороходова, 1903. С. 404.

⁸ Skulina T. Staroruskie imiennictwo osobowe. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich ; Polska Akademia Nauk, 1974. Cz. 2. S. 67.

⁹ Залізник А. А. Древненовгородский диалект / 2-е издание, переработанное с учетом материала находок 1995–2003 гг. Москва : Языки славянской культуры, 2004. С. 809.

¹⁰ Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. О. С. Мельничук та ін. Київ : Наук. думка, 2012. Т. 6: У–Я / уклад. Г. П. Півторак та ін. С. 83.

«Рјѡѡ», що означає «люди», «народ»), вживалася на Русі як окреме ім'я і тільки в XIII ст. вийшла із вжитку, поступившись фонетично близькому християнському імені «Федоръ/Феодоръ»¹¹.

На Русі ім'я Тудор вперше зафіксовано ще в *Ловісті Временних літ* 6452 (944/945) р.¹² Протягом XII ст. воно набрало значної популярності в середовищі еліт Новгородської¹³ і Київської¹⁴ земель, а також траплялося серед союзних київським князям берендеїв¹⁵. На прикладі Галицької землі аналізоване особове ім'я є єдиним відомим місцевим прикладом.

Значно складніше з'ясувати значення другої частини найменування галицького боярина. Літописець подав її у двох варіантах — «Елчичъ»¹⁶ і «Гальчичемъ/Гелчичем»¹⁷. Етимологія першого з них не зовсім зрозуміла (див. далі), натомість другий міг би вказувати на походження Тудора з Галицької землі. Невідомо однак, котрий із двох варіантів достовірніший. У науковій літературі з цього питання теж немає єдиного підходу. Т. Скуліна відзначив тільки нестабільність запису цієї назви, не займаючи чітко вираженої позиції¹⁸. Своєю чергою О. Мельникова прийняла перший із варіантів,

¹¹ Мельникова Е. А. Имя Тудоръ в домонгольской Руси: христианское или скандинавское? // *Slověne = Slovъne. International Journal of Slavic Studies*. 2015. № 1. С. 268, 273—274.

¹² Ипатьевская летопись. Стб. 35; Лаврентьевская летопись // ПСРЛ. Ленинград: *Изд-во АН СССР*, 1926—1928. Т. 1. С. 46 і прим. 57.

¹³ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / под ред. и с предисл. А. Н. Насонова, Москва; Ленинград: *Изд-во АН СССР*, 1950. С. 64, 68, 168, 275; Древнерусские берестяные грамоты // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://gramoty.ru/birchbark/>, № 348, 449, 789, 825, 903, 999 доступ: 7.07.2020; Мединцева А. А. Древнерусские надписи новгородского Софийского собора. XI—XIV века. Москва: Наука, 1978. С. 150—151. Див. також: Мельникова Е. А. Указ. соч. С. 270—272.

¹⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 321; Высоцкий С. А. Древнерусские надписи Софии Киевской XI—XIV вв. Киев: Наук. думка, 1966. С. 61, 64, 69; Его же. Надпись о Бояновой земле в Софии Киевской // *История СССР*. 1964. № 3. С. 112—117. Див. також: Мельникова Е. А. Указ. соч. С. 269—270.

¹⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 501; Тупиков Н. М. Указ. соч. С. 404.

¹⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 507. Див. також: Московский летописный свод конца XV в. С. 68; Летопись по Воскресенскому списку. С. 72.

¹⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 615 і прим. 41.

¹⁸ Skulina T. Op. cit. Cz. 2. S. 42.

аргументуючи свою позицію тим, що «если бы в протографе изначально было определение „галичанин, галицкий” [...] то вряд ли оно могло вызвать затруднения в переписчиков и превратится в неясное *Ельчичь*. Напротив последнее, будучи непонятным, могло вызвать у переписчиков желание „прояснить” его, соотнеся со сходно звучащим названием места, откуда пришел Тудор — Галичем»¹⁹. Таке пояснення видається слушним і схиляє до думки, що ближчою до істини є все-таки форма «Єльчич».

На перший погляд наявність суфікса *-ичь* в найменуванні може свідчити про те, що літописець вказав патронім боярина. Проблема однак полягає в тому, що імені Єльч або схожих на нього антропонімів взагалі не трапляється у середньовічному руському іменослові²⁰. Невідомі вони і в іменослові інших слов'янських народів²¹ чи серед сусідніх Русі угорців²² або тюркських кочівників²³. Схожа особова назва — «Hjalti» траплялася тільки в Скандинавії²⁴. Однак робити якісь далекосяжні висновки тільки на основі такої поверхової схожості антропонімів «Hjalti» і «Єльч» було б передчасним. Цілком можливо, що назва «Єльчич» могла з'явитися внаслідок викривленого запису якогось іншого іноземного антропоніма.

Відсутність прямих аналогів, від яких може походити особова назва «Єльчич», відкриває перед дослідниками ще одну можливість — не виключено, що вона може виводитися від прізвиська або

¹⁹ Мельникова Е. А. Указ. соч. С. 269.

²⁰ Skulina T. Op. cit. Cz. 2. S. 42, 166, 181.

²¹ Taszycki W. Najdawniejsze polskie imiona osobowe. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1925. S. 76–77; Pleskalová J. Tvoření nejstarších českých osobních jmen. Brno: Vydavatelství Masarykovy univerzity, 1998. S. 133; Грковић М. Речник личних имена код Срба. Београд, 1977. С. 91; Илчев С. Речник на личните и фамилни имена у българите. София: Издателство на БАН, 1969. С. 196–197.

²² Féhertói K. Árpád-kori személynévtár (1000–1301). Onomasticon Hungaricum: Nomina propria personarum aetatis Arpadianae (1000–1301). Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004. S. 863–894.

²³ Радлов В. В. Опыт словаря тюркских наречий. Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук, 1905. Т. 3. С. 156, 162, 438, 460, 484; Гафуров А. Имя и история. Об именах арабов, персов, таджиков и тюрков. Словарь. Москва: Наука, 1987. С. 154.

²⁴ Мельникова Е. А. Указ. соч. С. 270.

відпрізвиськового імені батька Тудора. Ця проблема потребує однак окремих спеціалізованих міждисциплінарних досліджень²⁵.

Тудор Єльчич занотований на сторінках джерел двічі. Перший раз під літописним 6668 (1160/1161) роком²⁶, але як показали дослідження Миколи Бережкова, події за участі галицького боярина насправді відбулися у другій половині попереднього, 6667 (1159/1160) року.²⁷ Йдеться про боротьбу між двома представниками чернігівських Рюриковичів, Ізяславом Давидовичем та Святославом Ольговичем, за Чернігів. На бік першого в цій боротьбі стала більшість чернігівських Давидовичів і Ольговичів та Іван Ростиславович Берладник, а підтримку другому надали новий київський князь Ростислав Мстиславович, дорогобузький князь Володимир Андрійович і галицький князь Ярослав Володимиркович. Одним з епізодів цієї боротьби стала облога Чернігова, яку здійснили Ізяслав Давидович і половці. Святослав, опинившись в скрутній ситуації, звернувся по допомогу до союзників, унаслідок чого «Володимиръ въ ть днь притагль . с полкомъ своимъ . и с Киевскимъ полкомъ . и Тудоръ Елчичъ с Галичьскою помочью пришелъ вборзѣ»²⁸. Заручившись такою підтримкою, Святослав розбив союзних Ізяславі половців і змусив противника зняти облогу Чернігова. Розвиваючи успіх, союзники розпочали переслідувати Ізяслава і відступили до Виру²⁹, котрий однак здобути не вдалося. Як виникає з дальшої розповіді літописця, після невдалої спроби захопити Вир князь Святослав і його союзники припинили бойові дії³⁰.

Опис цієї кампанії можна знайти також в *Лаврентіївському* та *Радзивіллівському літописах*, однак вони не вказують імені галицького

²⁵ Певні пропозиції щодо можливих пояснень такого прізвиська подали Т. Скуліна і О. Мельникова. Див.: Skulina T. Op. cit. Cz. 2. S. 42; Мельникова Е. А. Указ. соч. С. 270. Однак більшість з них спирається на слова із сучасної російської мови, що не зовсім виправдано для пояснення середньовічних особових назв. У зв'язку з цим зазначена проблема потребує окремих ґрунтовних досліджень.

²⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 507.

²⁷ Бережков Н. Г. Хронология русского летописания. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. С. 171–172, 332, прим. 97.

²⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 507.

²⁹ Місто розташовувалося при впадінні р. Крига до р. Вир (притока р. Сейм). Тепер м. Білопілля Білопільського району Сумської області (Україна).

³⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 507. Див. також: Dimnik M. The Dynasty of Chernigov, 1146–1246. Cambridge: University Press, 2003. P. 91–94.

воєводи, обмежуючись словами, що Святославові Ольговичу було надано «Галицьскую помочь»³¹. У свою чергу пізнішим *Московському літописному зведенню кінця XV ст.*³² та *Воскресенському літописові*³³ особа Тудора Єльчича була відома, але порівняно з *Київським літописом* вони не подають жодної додаткової інформації.

У літописній статті 6668 р. привертають увагу кілька важливих моментів. По-перше, літописець вказав не тільки ім'я, а й патронім Тудора, що свідчить про його високий статус і належність до боярського стану. По-друге, він чітко зазначив роль Тудора Єльчича — боярин очолював галицький полк і виконував функцію воєводи князя Ярослава Володимирковича. Враховуючи те, що сам Ярослав не брав участі у військових походах, уряд воєводи в Галицькому князівстві за часів його правління мав бути досить престижним. У зв'язку з цим можна з високою вірогідністю стверджувати, що Тудор Єльчич належав до найзнатніших представників місцевих еліт і входив до найближчого оточення галицького князя Ярослава Володимирковича.

В цьому літописному повідомленні потрібно звернути увагу на ще одне. Руський книжник відзначив, що після звернення князя Святослава по допомогу дорогобузький і київський полки прибули в його розпорядження ще в «въ ть днь», а галицький полк на чолі з Тудором Єльчичем «пришелъ вборзѣ», що досить важливо. Оскільки відстань від Галича до Чернігова є значна (близько 600 км), то галичани могли прийти «вборзѣ», тільки коли б перебували на незначній відстані від Чернігова. Цікаво, що в тій же літописній статті йдеться про дві спроби Ізяслава Давидовича здобути Чернігів. Перша з них відбулася кілька тижнів перед аналізованими вище подіями. Тоді Святослав Ольгович також звертався «к Ростиславу . помочи просъче», і останній відправив «к нима . Ярославич Заславич³⁴ и Володимира Андрѣевича . и . Галицькага помочь»³⁵. Поза всяким сумнівом ідеться про два епізоди однієї і тієї самої

³¹ Лаврентьевская летопись. С. 350; Радзивилловская летопись // ПСРЛ. Ленинград: Наука, 1989. Т. 38. С. 130. Так само: Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью // ПСРЛ. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1882. Т. 9. С. 216.

³² Московский летописный свод конца XV в. С. 68.

³³ Летопись по Воскресенскому списку. С. 72.

³⁴ В *Хлебніковському і Погодінському списках* вказано «Ізяславича», Ипатьевская летопись. Стб. 506, прим. 59.

³⁵ Там же. Стб. 506. Див. також: Лаврентьевская летопись. С. 350.

військової кампанії, які відбувалися у вузькому проміжку часу. Можна вважати, що після відбиття першого нападу князя Ізяслава на Чернігів галицький загін відправився назад у Галицьку землю. Очевидно, що нове прохання князя Святослава про допомогу надійшло тієї миті, коли галичани ще не встигли відійти далеко, що уможливило їхнє швидке повернення до Чернігова. Наведені вище міркування дозволяють досить переконливо ідентифікувати анонімного очільника цього галицького контингенту з Тудором Єльчичем.

Те, що Тудор виконував функцію воєводи 1159 р., свідчить про його зрілий вік. Це дозволяє вважати, що свою кар'єру при дворі галицького князя він розпочав ще за часів правління Володимирка Володаревича. Можна й обережно припустити належність боярина до «Галицькыа . мужи», які керували галицькими військами в битві під Теревовлею 1153 р.

Невідомо як розвивалася кар'єра Тудора після походу 1159 р. Характерно, що того ж року галицький князь вкотре підтримав київського і чернігівського правителів у боротьбі з Ізяславом Давидовичем, однак цього разу галицькі загопи очолив воєвода Коснятин Сірославич. Цей факт не обов'язково свідчить про те, що Тудор втратив своє становище чи вплив при дворі Ярослава. Історія середньовічної Русі багата прикладами, коли князеві служило одночасно кілька воєвод. Типовою така ситуація була й для Галицького князівства, коли його війська могли очолювати кілька «Галицькыа . мужи», як це було, наприклад, у вже згаданій битві під Теревовлею³⁶.

Наступного разу літописець згадав Тудора 6688 (1180/1181) р., коли київський князь Святослав Всеволодович вирішив скористатися сприятливою ситуацією і під час полювання намагався захопити в полон одного зі смоленських Ростиславовичів, вишгородського князя Давида. Спроба виявилася невдалою, і перед загрозою нападу тих на Київ князь Святослав залишив місто, відправившись по допомогу до своїх чернігівських родичів. Своєю чергою новий київський князь Рюрик Ростиславович: «посла по братью свою по Ярославичѣ . по Всеволода и по Инъгвара . и приведе ѣ к собѣ . и Ярославлѣ помочь Галицьго кнзѣ . съ Тоудоромъ съ Гальчичемъ а Дѣвда посла к Смоленскоу . к Романови къ братоу своемоу . в помочь»³⁷. В остаточному підсумку через смерть

³⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 466.

³⁷ Там же. Стб. 616.

смоленського князя Романа Ростиславовича похід Рюрика проти Святослава так і не відбувся, а військовий контингент, який очолив Тудор Єльчич, як можна здогадуватися, повернувся в Галицьку землю.

Окреслене літописне повідомлення, попри його скупість, дозволяє зробити важливий висновок про те, що станом на 1180 р. Тудор Єльчич не тільки продовжував служити Ярославові Володимирковичу, а й зберігав високий уряд воєводи.

На жаль, повне мовчання літопису не дає можливості відтворити кар'єру Тудора між 1160 та 1180 рр. Невідомо й яку позицію він зайняв у конфлікті Ярослава з дружиною Ольгою та сином Володимиром 1173 р., яких підтримала частина галицьких еліт на чолі з Коснятином Сірославичем³⁸. Можна тільки обережно припустити лояльність Тудора князеві, що дозволило йому зберегти за собою важливу посаду воєводи. Після 1180 р. джерела не подають про нього жодних відомостей.

Надзвичайно складно відтворити можливі Тудорові родинні зв'язки. В джерелах не трапляється жодної особи з патронімом Тудорович, пов'язаної з Галицькою землею чи південними руськими землями. Тільки в *Новгородському першому літописі* у 20-х рр. XIII ст. згадуються Микифор Тудорович («Микифора Тудоровиця»)³⁹ та Іванко Тудоркович («Іванка Тудоркова»)⁴⁰, однак імовірність їхньої родинної належності до галицького вельможі видається тільки гіпотетичною.

Без сумніву, Тудор Єльчич як один із впливових урядників Галицького князівства мав бути заможною людиною. Теоретично його резиденція розташовувалася в околицях Галича, де збереглися сліди численних боярських дворів⁴¹. Пошук такої резиденції, однак, неймовірно ускладнює відсутність не тільки письмових даних, але навіть усних переказів про їхніх власників чи характерної топонімії.

³⁸ Про ці події докладніше див.: Стефанович П. Отношения князя и знати в Галицком и Волынском княжествах до конца XII в. // *Средневековая Русь*. 2007. Вып. 7. С. 196–204.

³⁹ *Новгородская первая летопись*. С. 64, 268.

⁴⁰ Там же. С. 68, 275.

⁴¹ В околицях Галича збереглося чимало слідів таких дворів, що підтверджують археологічні дані, див.: Довженок В. И. Селища и городища в окрестностях Галича // *Краткие сообщения института археологии АН СССР*. Киев, 1955. Вып. 4. С. 12–13; Томенчук Б. П. Галич і Мала Галицька земля XII–XIII ст. *Історична топографія городищ*. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2016. С. 155–162.

Загалом Тудор Єльчич належав до тих нечисленних осіб з оточення галицьких князів XII ст., чиї імена відображено в літописах. Підтверджені джерелами період його перебування на службі в Ярослава Володимирковича охоплює 1159–1180 рр. і становить 21 рік. Джерела виразно свідчать, що 1159 р. Тудор вже виконував функції воєводи князя Ярослава. Спираючись на методологію визначення вікових критеріїв, потрібних для зайняття уряду воєводи, яку запропонував польський історик Адріан Юсупович⁴², можна припустити, що 1159 р. Тудорові виповнилося принаймні 25–27 років. Відповідно він народився не пізніше першої половини 30-х рр. XII ст. і свою кар'єру розпочав ще в часи правління в Галичі князя Володимирка Володаревича. Не виключено, що Єльчич перебував серед «Галицькыа . мужи», котрі очолювали війська князя Ярослава в битві під Теребовлею 1154 р. Станом на 1159 р. він вже був воєводою, чий уряд, очевидно, зберігав за собою протягом тривалого часу аж до 1180 р. Можна впевнено свідчити, що боярин належав до найближчого оточення Ярослава Володимирковича і був одним із впливових урядників при дворі галицького князя. Про його родинні зв'язки та майновий статус не відомо нічого. Пішов із життя він після 1180 р.

Vitaliy Nagirnyy (Krakow, Poland)
The Galician voivode Tudor Elchych

The article deals with the reconstruction of the biography of the representative of the Galician elite of the 12th century, voivode Tudor Elchych. The period of his activity verified by the narrative sources covers 1159–1180. It can be assumed that he was born no later than in the first half of the 30s of the 12th century and began his career during the reign of Vlodymyrko Volodarevych. In 1159 Tudor acted as a voivode of Yaroslav Volodymyrkovich leading the Galician troops that were sent to help Svyatoslav Olgovich, the Prince of Chernihiv. Tudor held the post of voivode at least till 1180, after which he disappears from the pages of the annals. Died after 1180. Nothing is know about his kinship and possessions.

Key words: *Halych, Galician elites, voivode, Tudor Elchych, Yaroslav Volodymyrkovich.*

⁴² Jusupović A. Elity ziemi halickiej i wołyńskiej w czasach Romanowiczów (ok. 1205–1269). Kraków : Avalon, 2013. S. 91.